

Давня література та фольклористичні розвідки

УДК 811.161.2-112'373.7:[801.81:398(=161.2)]

Ярина Шимків

З історії розвитку пареміології в Україні: питання походження приповідок у працях Григорія Ількевича та Івана Франка

У статті проаналізовано пареміологічні здобутки Григорія Ількевича та Івана Франка. Григорій Ількевич – упорядник збірника «Галицькі приповідки та загадки» й перший науковець-фольклорист, який почав коментувати приповідки. Окрім коротких приміток-пояснень, спрямованих на витлумачення «затемненого» змісту прислів'я, Григорій Ількевич вказував на джерело виникнення фіксованого тексту. У коментарях дослідник найчастіше вказував на зв'язок паремій із жанром казки, зазначав, що саме на основі творів казкового репертуару постали певні прислів'я та приказки. Іван Франко, зважаючи на досвід свого попередника, вважав проблему генези приповідок чи не найскладнішим завданням пареміології. Саме тому питання стало засадничим пунктом у його корпусі «Галицько-руські народні приповідки». Підхопивши традицію дослідження українських приповідок за джерелом походження, учений особливо зосередився на міжжанрових взаємовпливах. Він відстежував іножанрову основу приповідкових одиниць, позаяк саме ця схема у загальній парадигмі паремійного текстоутворення залишалася найменш дослідженою. Іван Франко розширив можливості теоретичного вивчення проблеми походження приповідок. У збірнику дослідник використав численні ілюстративні матеріали, щоби репрезентувати ті трансформаційні етапи, через які проходить приповідка. Таким чином можна простежити, як відбувається процес стягнення, редукції з об'ємнішого жанру до лаконічної форми паремії. Як результат, новоутворений ядерний вислів перестає зазнавати формальних змін і набуває ознак паремійного жанру. Іван Франко, враховуючи цінні здобутки Григорія Ількевича, дійшов висновку, що прислів'я – це генетично неоднорідний жанр, його виникнення пов'язане і з безпосередніми вербальними рефлексіями на типові життєві ситуації, і з стягненням об'ємних творів (оповідання, анекдот, легенда, казка та ін.) до лаконічної приповідкової формули.

Ключові слова: приповідкові вислови, прислів'я, казка, міжжанровий перехід, першоджерело жанру, паремійний фонд

Вступ

Діяльність Григорія Ількевича на ниві фольклористики вирізнялася неабиякою багатогранністю. Дослідник докладав значних зусиль і до збирання народних пісень, і до вивчення давніх міфологічних уявлень українців, і до записування та аналітичної оцінки популярних приповідкових висловів.

Теоретичний базис і методи

В основу статті покладено теоретичні напрацювання таких учених як Андрій Франко, Роман Кирчів, Оскар Кольберг. Підручним матеріалом, що став основою для дослідження, є власне праці «Галицькі приповідки та загадки» Григорія Ількевича та «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка. Ідеї обох дослідників стали стрижневими при вивченні питання міжжанрового переходу за схемою «казка – прислів'я». Зокрема враховано думки Миколи Сиваченка, Святослава Пилипчука, Людмили Даниленко, Анатолія Івченка у контексті вивчення питання.

У розвідці використано описово-аналітичний метод. Також застосовано структурно-генетичний метод для увиразнення джерельної бази українських приповідок. З допомогою прийомів культурно-історичного підходу простежено контекст постання окремих прислів'їв та приказок.

Виклад основного матеріалу

Оригінальні уснословесні матеріали Григорія Ількевича високо цінували його колеги, активно вводили їх у науковий обіг. Про значну вартість цих записів згадував уже Оскар Кольберг. Упорядник десятитомника «*Obrazy etnograficzne*», наголошуючи на багатстві Ількевичевих фіксацій зразків народної словесності, писав, що значний інтерес представляють його «*pieśni, przesłowania, zabobony z Rokusia*» (Kolberg, 1882: VI). Відомо, що фольклористичний вишкіл Григорій Ількевич пройшов у середовищі діячів «Руської трійці». Про серйозний внесок ученого у реалізацію магістральних завдань товариства згадував колега, Яків Головацький. Зокрема перший очільник кафедри «руської словесності» у Львівському університеті відзначав: «Шашкевич згуртував кружок таких, що сприяли його ідеям, і вони умовилися, що всякий, хто вступав до нашого руського

кружка, повинен подати руку і заявити чесним словом, що обіцяє все жите працювати в користь і для добра народа і відродження руської народньої словесности. Аби освятити те приреченє, члени кружка прийняли слав'янські імена: Шашкевич – Руслана, Вагилевич – Далибора, я (себ-то Головацький) Ярослава. За тими явилися Велемір – Лопатинський, Мирослав – Ількевич...» (Франко А., 1912: 93).

Сповідуючи ідеї та ідеали «Руської трійці», Григорій Ількевич долучився до компонування альманаху «Русалка Дністрова». Зокрема понад десять пісень із його колекції увійшло до видання, якому судилося стати «революційним явищем» у Галичині, символом національного відродження. У передмові до «Русалки Дністрової» Маркіян Шашкевич позитивно відгукнувся про невтомного записувача та нагородив його епітетом «трудолюбивий». Водночас, він назвав Григорія Ількевича одним із тих, кому «Русалка» має бути вдячна за те, що її «пристроїли піснями народними і стариною» (Русалка Дністровая, 1837: V–VI). Цей факт якнайкраще підтверджує, що Мирослав був не тільки прибічником «будительської» місії цього культурного осередку, а й активно долучився до практичної роботи. Загалом народознавча праця Григорія Ількевича набула широкого розголосу, а його матеріали активно використовували укладачі перших друкованих збірників пісень у Галичині, зокрема поляки Вацлав з Олеська (1833) та Жегота Паулі (1839, 1840).

Найвідомішою і найвагомішою у фольклористичному доробку Григорія Ількевича стала збірка паремій «Галицькі приповідки та загадки», яка, на жаль, з'явилася друком уже по смерті упорядника. Після публікації «Русалки Дністрової» збірка Ількевича стала «другою книжкою, написана народною мовою, і знаменувала продовження процесу українського національно-культурного відродження в Галичині» (Кирчів, 2003: I). Для української пареміології друкована колекція Григорія Ількевича стала кроком уперед, адже була не просто хаотичним зводом призбираного матеріалу, а добре продуманою студією, де важливою є і орієнтаційна передмова, і низка, хоч і лаконічних, коментарів до окремих текстів. Слушно зауважив Святослав Пилипчук, що «видання “Галицькі приповідки й загадки” стало подією в культурному житті Галичини. Дослідники-фольклористи, захоплюючись досконалістю народного паремійного стилю, який вражав насамперед глибиною думки, з

новими силами взялися до збирання цього оригінального пласту усної народної творчості» (Пилипчук, 2008: 15).

Оскільки Григорій Ількевич був причетний до розробки фольклорно-етнографічної програми «Руської трійці», то взяв на себе значну частину планованої роботи. Зокрема, як уже було згадано, він зосередився на фіксації та вивченні малих фольклорних жанрів. Справедливо зазначити, що й інші члени та симпатичні товариства виявляли інтерес до української афористики і систематично записували зразки народного велемудрія. Як слушно зазначив один із найавторитетніших дослідників «Руської трійці» Роман Кирчів, науковці цього першого україноцентричного осередку в Галичині «цікавилися їх (прислів'їв. – *Я.Ш.*) походженням, дошукувалися до прямого їх смислу, розкривали історичні чи фізичні умови їх виникнення» (Кирчів, 2003: 254). Наслідком уваги до жанру стала публікація низки дрібніших приповідкових колекцій, з яких варто згадати збірки І. Могильницького, І. Лаврівського, добірки текстів у граматах М. Лучкая, Й. Левицького та Й. Лозинського. У згаданих збірниках, за влучним висловом Романа Кирчіва, помітний «синтез просвітительського і романтичного осмислення» (Кирчів, 2003: 254).

Окрім Григорія Ількевича та згаданих аматорів фольклористичної справи, народна афористика входила в коло наукових інтересів Якова Головацького, який також занотовував прислів'я та приказки. Про етапи підготовки своєї колекції приповідкових матеріалів дослідник інформував колег. Про кількість прислів'їв і приказок Якова Головацького, а їх було 1500, дізнаємося з листа Івана Вагилевича до Михайла Погодіна, писаного 1836 року (Франко А., 1912: 109). Яків Головацький зумів передати основну ідею: необхідно активно записувати скарби народної мови. У вступному слові Яків Головацький метафорично почав: «Не так тїшитесь погорілець, сли блукаючи ся на згарищи знищеного обистя свого, видобуде акї дороги недогарки свого імбня, як я'м радувався, списуючи сіи народніи приповідки и загадки, в над Ї подати их честным читателям руським», «є то скарб народности, котрый в памяти и в сердцах вірного народа заховався; а котрого нї огонь, нї меч бесчисленных ворогов досягнуши не мог» (Ількевич, 1841: III–VI). Варто відзначити, що Яків Головацький вболівав за долю збірки Григорія Ількевича, тому до неї додав зі своїх записів «щонайменше 1079 приповідок» (Франко А., 1912: 109). Важливість

зібраних приповідок проявляється в тому, що в них відображається «народна думка галицького русина і ставлення його до інших народів» (Франко А., 1912: 109).

І все ж ці збірники попередників були принагідними і поданими без належного наукового апарату. виправити цей недолік судилося Григорієві Ількевичу, який упродовж багатьох років випрацьовував належний науковий інструментарій для якісної презентації частини галицько-українського приповідкового фонду. Наслідком його цілеспрямованої роботи стало упорядкування збірника «Галицькі приповідки і загадки» (1841). Доказом серйозного наукового підходу ученого є наявність численних ремарок-коментарів до окремих текстів. На жаль, у друковану версію збірника увесь корпус пояснень науковця не потрапив. Річ у тім, що основні видавничі перипетії тривали уже після відходу у вічність упорядника «Галицьких приповідок і загадок». Вирішальну роль на завершальній стадії відіграв, власне, Яків Головацький. Саме він вносив значні зміни в остаточну редакцію видання. Завдяки талановитій пошуковій роботі сина Івана Франка – Андрія – можемо зараз мати повне уявлення про ступінь втручання видавця в оригінальний рукописний текст Григорія Ількевича. Андрій Франко у «Записках НТШ» опублікував розлогу статтю під назвою «Григорій Ількевич як етнограф», де окремо висвітлив відмінності між рукописом збірника та його друкованою версією. Відтак, можемо наблизитися до розуміння, якою насправді була пареміологічна концепція Мирослава (Григорія Ількевича).

Своєрідними «рудиментарними залишками» рукописного прототипу в друкованому варіанті «Галицьких приповідок і загадок» стали нечислені примітки, які, передусім, засвідчують увагу упорядника до питання генези жанру і його зв'язків з іншими генологічними одиницями фольклору. На цьому аспекті пошукової роботи Григорія Ількевича зупинимось далі. Цінною є передмова Ількевича до збірника. У вступному слові фольклорист використав низку присутніх спостережень про прислів'я, сприймаючи їх як концентрований вияв інтелектуальної енергії народу. Учений зазначав: «...приповідки показують точний образ народу, його домашнього життя...» (Ількевич, 2003: 5), вони є «правилами предків наших, освячені довголітнім досвідченням...», «у приповідках проявляється правдиве життя, моральне здоров'я народу, тут зараз знаєте, що його болить» (Ількевич, 1841: V–VI).

Андрій Франко відзначив позитивні аспекти цієї збірки. Водночас не оминув увагою й ті суттєві недоліки, які мала праця. На відміну від рукописного варіанту, де Григорій Ількевич навів чимало німецьких паралелей до українських прислів'їв та приказок, щоби глибше розкрити їх семантику, у друкованому варіанті їх немає. Дослідник, аргументуючи їх залучення до рукопису, зазначив, що пропонувані паралелі «не раз бувають необхідними для пояснення значення руських приповідок, особливо з переносним значінням» (Франко А., 1912: 112). Розвиваючи попередні міркування, Андрій Франко також додав, що іншомовні паралелі «були би значно причинилися до ліпшого зрозуміння руського тексту, усуваючи всякі непевності щодо їх значіння» (Франко А., 1912: 10).

Однією з можливих причин того, що в друкованому виданні не збережено первісного задуму упорядника, припускав Андрій Франко, була надто прискіплива робота офіційного цензора. Венедикт Левицький викреслив не тільки наявні німецькі паралелі, а й значне число, на його думку, «дражливих» приповідок, в яких були слова «лях, піп або німець» (Франко А., 1912: 105). Саме такі дії цензора спричинили вихід у світ «Галицьких приповідок та загадок» у зредукованому форматі.

Поява збірки «Галицькі приповідки та загадки» викликала контраверсійну рецепцію критики. Наприклад, ректор Львівської духовної семінарії Яхимович негативно відреагував на цю книжку, кажучи: «Nie mogą i nie mogą, dlatego nie mogą, bo nie chcą» (Франко А., 1912: 106). Натомість привітали збірку «словак Коляр та серби Павлович і Попович» та інші дослідники слов'янського фольклору. Зокрема у „Časopis-y ceskeho Museum“ (1842 р.) була поміщена відповідна бібліографічна оповістка. Досить прихильну замітку на «Приповідки» Ількевича помістили львівські „Rozmaitości“ в числі за 7 серпня 1841 р. Автор лаконічної рецензії, окрім позитивних нюансів праці, зачислив упорядника видання до „miłośnikom literatury słowiańskiej“ (Франко А., 1912: 106). Прокоментував працю Ількевича й Ізмаїл Срезневський, який вважав, що «по множеству матеріаловъ собраніе превосходное; но къ сожалѣнію расположено все азбучнымъ порядкомъ» (Франко А., 1912: 107). У критичних відгуках про збірник дослідники більше зосереджувалися на питанні принципів його упорядкування, зокрема використанні не надто

практичної абеткової класифікації, яка, за багатьма оцінками, є механічною, ненауковою. Про класифікаційні війни на ниві української пареміографії докладніше йдеться у дослідженні Михайла Пазяка «Українські прислів'я та приказки» та Святослава Пилипчука «Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка». Також до уваги було взято й філологічний аспект, спосіб відтворення народних приповідок. Однак жоден із дослідників не зосередився на важливому елементі Ількевичевої праці. Йдеться про його внесок у розробку проблеми походження приповідок: у низці лаконічних коментарів упорядник вказав на можливі джерела певного тексту. Найчастіше він помічав взаємозв'язок між прислів'ями та казками. На жаль, окрім власне вказівок на міжжанрову спорідненість, він не залишив докладніших відомостей, ілюстративних матеріалів, які б фактично підтверджували висловлену заувагу.

Григорій Ількевич – перший, хто почав коментувати приповідки і подекуди розшифровувати їх значення. Роботу у цьому напрямку полегшувало те, що дослідник добре знав той комунікативний контекст, в якому розкривалися усі сенсові нюанси твору, вияскравлювалася алегоричність думки. Наприклад, переносне значення приповідки «*Вода в решетѣ не встоится*» (Ількевич, 1841: 14) Ількевич пояснив як те, що говірливий не може тримати щось в таємниці, а «*В чоботях ей человек умер*» (Ількевич, 1841: 17), вважав дослідник, потрібно розуміти долю жінку, яка не мала чоловіка.

Як уже було зазначено, до деяких приповідок Г. Ількевич подав лаконічні примітки з вказівками на джерело виникнення пропонованого тексту. У згаданих коментарях упорядник збірки найчастіше помічав зв'язок із жанром казки, вважаючи, що саме на основі творів казкового репертуару постали певні прислів'я та приказки. Це такі приповідки: «*Воробець на себе смерти не має*» (Ількевич, 1841: 15), «*Вихопився, як козак з маку*» (Ількевич, 1841: 17), «*Говори Климе най твоє не гине*» (Ількевич, 1841: 19), «*Коваль согрівив, а шевця повісили*» (Ількевич, 1841: 42), «*Нѣ писати, нѣ читати, а хотять за короля обибрати*» (Ількевич, 1841: 70). Ількевичеву нотатку до тексту «*Воробець на себе смерти не має*» із вказівкою на міжжанровий взаємозв'язок за маршрутом «казка – приповідка» згодом розширив та науково прокоментував Іван

Франко. Дослідник, хоч і враховував здобутки своїх попередників, проте не завжди з ними погоджувався. Зокрема, він не прийняв тези Григорія Ількевича про те, що джерелом приказки була казка. Іван Франко зазначив, що вислів, очевидно, походить із народного вірування, яке він представив у розвідці «Людові вірування на Підгір'ю». У розділі «Вірування про звірів» дослідник наголосив, що в народній традиції горобця сприймають як дідькового птаха. У часі жнив горобців дуже багато, а взимку – де-не-де, а все через те, що їх забрала нечиста сила. «Настає така ніч, що воробці вже весь день перед тим сидять насовлені і пищать так, що страх. А вночі злітають ся всі в одно місце, то там дідько бере їх насипає до чвертки. Насипле повну чвертку, а зверху згорне чубок; то те, що згорнув – лишає ся на землі, а те, що в чвертці, то єго» (Франко І., 1898: 172). Можливо, це вірування мало також казкову форму, про яку згадав Григорій Ількевич, мовлячи про джерело тексту. Можна також припустити, що казка з відповідним мотивом вже на початку ХХ ст., коли Іван Франко вивершував свій приповідковий корпус, вийшла з активного обігу, тому й не потрапила в поле уваги науковця.

Приповідка «*Вискочив як козак з маку*» спровокувала цілу наукову дискусію, викликала різні думки дослідників щодо її походження. Цю паремійну одиницю зафіксували і Матвій Номис, і Іван Франко, увійшла вона й до корпусу польського науковця Самуеля Адальберга. Звісно, не оминув її увагою і Григорій Ількевич. Він додав ремарку, з якої дізнаємося, що джерелом цієї приповідки є казка. У своїх «Галицько-руських народних приповідках» Іван Франко, однак не розвинув цінної зауваги, лише додав: «вирвався не в пору з якимось дотепом» (Франко І., 2021: 267) та вказав на паралелі у збірнику польського науковця С. Адальберга «*Księga przysłów przypowieści i wyrażeń przysłowiowych*». Під словом «вискочити» Іван Франко записав близьку за значенням паремію «*вискочив як Сень з колопень*» (Франко І., 2021: 268). Слід зауважити, що прислів'я і приказки можуть утворюватися з народних оповідань, анекдотів та інших творів. Зв'язок паремій зі своїми об'ємнішими прототипами відстежував і Матвій Номис. Приміром, у поясненні до приказки «*як Пилип з конопель*» дослідник зазначив: «Був шляхтич, у військових речах бравий, родом з Конопель Сандимирського краю, и звався Пилип. На якімсь сеймику він, не розібравши діла, вбовтнувся в річ без ладу, так що усі, розсміявшись, стали по одному питать: хто

то, хто то? А сусіди п. Пилипа й кажуть: ‘То ran Filip z Konopri’. Про популярність цієї приповідки свідчить і той факт, що Адам Міцкевич вплив її в контекст поеми «Пан Тадеуш»: «бо ж не стрілець, а піп, що звідкись вискочив, як з конопель Філіп» (Міцкевич, 1989: 146). Зі змісту очевидним є те, що сталося щось зненацька, раптово, не до речі.

Деякі дослідники, зокрема Віктор Ужченко, зазначають, що обмежуватись лише таким поясненням цієї фрази не слід. Оскільки усі мови між собою взаємодіють, пов’язуються семантикою, лексичними, фонетичними особливостями, то й у зразках паремій теж залишається певні сторонні нашарування. У польській фразеології є вислів «*Wyrwac sie jak filip z konopri*», який польські пареміологи трактують так: «Прислів’я помилково пояснено як натяк на ім’я, походить з Білорусії, де filip означає заєць (Nowa księga przysłów I wyrażen przysłowiowych polskich, 1969: 566). Польські дослідники вважають, що ім’я Filip / Пилип належало не польському шляхтичеві, а так називали зайця, який вирвався з сітки, що виготовлена з конопляної пряжі. Щодо імени Пилип, то воно вкоренилося здебільшого у східнослов’янських фразеологізмах як антропонім. Є думка, що заміна понять «заєць» на «Пилипа» належить польському авторові С. Рисінському, що пов’язано із його надмірним захопленнями литовською міфологією.

Віктор Ужченко зауважив, що слова fillip і konopri подано як загальну назву і значення слова filip – заєць (у діалектному мовленні), а konopri, що співзвучне з українським «коноплі», так і пояснює це слово. Ці два значення дають підстави зробити логічний висновок, що заєць під час небезпеки часто рятується в коноплях, тому що вони мають різкий запах. Слово «пилип» органічно перейшло у власну назву і добре прижилося в народі, аналогічно з «конопі», що дорівнює назві міста. Ця приповідка у формі порівняння має чимало синонімів, такі як «*Вискочив, як Кузьма з маку*», «*Вирвався, як заєць з конопель*», «*Вибіг, як заєць з капусти*», «*Гульк, як Пилип з кукурудзів*». Їх Матвій Номис пояснює як «зненацька, раптово вискочити, зробити щось недоречно» (Номис, 1993: 171–172). Проте можна припускати, що з одного джерела виникло два фразеологізми: в основі внутрішньої форми одного лежить образ зайця, що позначилося на семантиці «швидко і боягузливо втекти», а другий, в

основі якого є антропонім Пилип, – недоречний усний виступ за певних обставин (Даниленко, 2022: 355).

Щодо цієї приповідки виникла дискусія між дослідниками-мовознавцями, зокрема Анатолій Івченко витлумачив приповідку *«вискочив як Пилип з конопель»* так: «Найранішою фіксацією нашого фразеологізму в польській мові є 1562 р., тому доречно припустити, що десь у XV–XVI ст. він виник на території сучасної України, бо саме тут зафіксований найвищий рівень варіювання моделі, до якої він входить. Це була доба постійних татарських наїздів на українські землі, під час яких селяни ховалися по лісах та яругах, а якщо не встигали, то – недалеко від хати. Коноплі для того надавалися якнайкраще, бо це найвища з культивованих у нашій зоні рослин. Під час ворожого нападу лише недоумкувата людина могла вискочити із своєї криївки» (Івченко, 1996: 102). Варто зазначити, що Григорій Ількевич був перший, кому вдалося акцентувати на походженні популярної приповідки.

На казкове першоджерело Григорій Ількевич вказав також у коментарі до приповідки: *«Нь писати, нь читати, а хотять за короля обибрати»*. Справді, такий вислів знаходимо у казці про Івана і жидів. У ній розповідається про те, як жиди хотіли помститися Іванові, тому що через нього вони зазнали прикрости в лісі. Жиди вирішили втопити Івана в ополонці: запхали його в мішок і вивезли до річки, але забули сокиру, щоби прорубати ополонку, тому повернулися в село. Іван тим часом здогадався про намір своїх недругів і почав кричати: *«Нь писати, нь читати, а хотять за короля обибрати»*. Поруч проїжджав один пан, який, почувши Іванів крик, спокусився можливістю стати королем і вирішив помінятися з ним місцями, за що дасть йому три золоті і свої коні з повозом, «бо я знаю читати і писати, я буду за круля» (Казки про жидів, 1915: 11). Іван усадив пана у мішок, взяв гроші, сів на коня і поїхав, а жиди втопили невинного чоловіка. Невдовзі жиди побачили Івана на ярмарку з дорогими кіньми, а той почав дякувати їм за те, що утопили, бо не мав би цього всього. Жиди, злакомившись на можливість отримати добрі статки, і собі захотіли втопитися, щоби на тому світі вибрати собі що кому до душі. Іван тим часом взяв чималу «винагороду» від них за таку допомогу.

Вислів «ні писати ні читати, а хочуть за короля обрати» став своєрідним знаком, символом досить розлогої казки, фраза стала

квінтесенцією винахідливості героя. Приповідку, відтак, вживають і для означення хитрої людини, і для характеристики чоловіка, який не годиться на певну роль, не відповідає їй.

На цю приповідку натрапляємо в литовській казці «Чому я нічого не маю?» (Литовські народні казки, 1988: 76–80). Один парубок допитувався у всіх, чому він нічого не має, через що дуже сумував. У місті в саду зустрів короля з королевою:

– Чого я нічого не маю?

– А ти вмієш читати, писати чи щось інше робити?

– Ні, не вмію.

– То як же ти щось матимеш, коли нічого не вмієш робити.

Зустрілася парубкові королівна, він те саме її запитав, а вона відповіла, що йому треба оженитися, тоді матиме дружину. «Засміявся бідняк і пішов собі далі. Куди він дружину подіне, коли й сам нічогісінько не має. Побачив король, що бідняк сміється, – захотілося йому довідатися, що йому королівна сказала» (Литовські народні казки, 1988: 77). Дізнавшись, що відповіла дівчина парубкові, прогнав її з палацу. Королівна з бідняком перейшли в інше місто, проте дівчина швидко знайшла вихід, щоби вони не бідували: наказала парубкові продати її королівський одяг. Хлопець поніс його на ярмарок, але купець не повірив, подумав, що той вкрав, але коли прийшов пересвідчитися, чи справді це одяг його дружини королівни, віддав свій маєток, як домовилися. Так само сталося і з поясом, який королівна вишила на продаж, – за це вони отримали гроші. «Послав король своїх слуг до купця, в будинку якого стали жити королівна зі своїм чоловіком, щоб дали йому стільки-то і стільки-то товару.

– Хай сам король приїде, – каже королівна, – інакше не дамо!» (Литовські народні казки, 1988: 79)

Повернулися слуги і розповіли про все королеві. Той з обуренням зібрався і приїхав до будинку. Коли впізнав король свою доньку, дуже здивувався, а коли дізнався про їхні пригоди, «переписав їм половину своєї землі, і того ж самого вечора справили їм весілля» (Литовські народні казки, 1988: 80).

По суті, ця казка наче ілюструє згадане прислів'я, де головний герой, який не вміє «ні писати, ні читати, таки обраний «королем».

Приповідка «ні писати ні читати, а хочуть за короля обрати» в усній словесності займає досить широке семантичне поле. Зокрема її

вживають для підкреслення несправедливої оцінки когось, тобто прибільшуючи заслуги людини, яких вона насправді не має.

Цю приповідку Іван Франко органічно ввів у сюжет свого оповідання «Основи суспільності» (Франко І., 1979: 144–341), навіть із вказівкою на казку як джерело. В оповіданні герої твору жваво обговорюють політичну ситуацію і, врешті, підсумовують це такими словами: «Се значить – шляхта, міщани, патріотизм, література, наука – все набік! Хлоп іде! На престіл з хлопом! «Я не вмю ні читати, ні писати, а мене хотять на польського круля обібрати!» Тямите сю казку? Отсе звалося у нас демократизмом, правдивим, патентованим демократизмом, а на ділі се прецінь ніщо інше, як брутальний, простісінький демагогізм, охлократія з усею її огидою прибрана в метафізичну фразу» (Франко І., 1979: 246). Приповідка, вміщена в контекст розмови героїв твору, містить осудливу оцінку людини, яка може незаслужено посісти важливе місце в суспільстві.

Додатковим свідченням популярності аналізованого прислів'я є його активне використання у мовленні в різних друкованих джерелах. Зокрема нею послуговувалася Михайлина Рошкевич. Підтверджують це її спогади про Івана Франка. Коли Іван Франко дорікнув, що Михайлина Рошкевич «запропастила свій талант», оскільки їй бракувало «ще одної новелки до цілості, щоби-м міг видати всі разом», у відповідь почув: «Ні писати, ні читати, хотять мене за короля обібрати» (Спогади про Франка, 2023). Тобто Михайлина Рошкевич вважала себе недостойною цієї справи, негідною вийти на літературну арену з окремим виданням. Цей народний вислів може свідчити і про необ'єктивну самооцінку.

Зрештою, і сам Іван Франко неодноразово використовував цю приповідку для влучної характеристики відповідної ситуації. Натрапляємо на цей вислів, приміром, у листуванні Івана Франка та Михайла Драгоманова.

Новизна

У статті вперше докладно проаналізовано внесок Григорія Ількевича та Івана Франка у розробку питання походження прислів'їв та приказок. Особливу увагу зосереджено на зв'язку приповідки із казкою. Численними ілюстраціями зі збірників «Галицькі приповідки і загадки» та «Галицько-руські народні приповідки» підтверджено дієвість схеми «казка – прислів'я».

Висновки

Іванові Франкові вельми імпонували пареміологічні знахідки Григорія Ількевича. Очевидно, саме він спонукав сина Андрія до написання розлогої розвідки про цього невтомного і талановитого дослідника нашої народної словесності. Іван Франко певною мірою скористався збірником Григорія Ількевича під час підготовки своїх «Галицько-руських народних приповідок» та врахував здобутки попередника. Звісно, пильне око Франка зауважило цінні підказки на міжжанрові взаємозв'язки: Ількевичеві примітки про зв'язок «прислів'я-казка» вважав доречним і активно долучився до висвітлення впливу казкової традиції на поповнення паремійного фонду. Популярні казкові вислови, поза всяким сумнівом, стали надійним і ефективним джерелом творення нових приповідок із широким контекстом. Дослідницькі змагання Григорія Ількевича та Івана Франка у напрямку розкриття генетичного контексту паремій формували добре підґрунтя для подальших студій у вказаній царині. На основі їхніх спостережень окреслюється перспектива виявити пісні літературні зв'язки у фольклорі і виявити «перетікання» ідей, тем, мотивів із однієї форми в іншу залежно від вихідної мети.

Література

- Даниленко, Л. (2022). Етимологічні метаморфози фразеологізму вискочити як Пилип з конопель: антропонім VS апелятив. *Slavia Orientalis*. Том LXXI, NR 2, 343–357.
- Івченко, А. (1996). Вискочив як Пилип з конопель. *Українська народна фразеологія: ареали, етимологія*. Харків, 100–103.
- Ількевич, Г. (1841). *Галицькіи приповѣдки и загадки. Збрании Григорим Ількевичом*. У Вѣдни: Напечатано черенками О. О. Мехитаристѣв.
- Ількевич, Г. (2003). *Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Кирчів, Р. (1990). *Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці»*. Київ: Наукова думка.
- Литовські народні казки (1988) / упоряд. і перекл. з литовської Ольги Градаускене. *Збірка казок*. Київ: Веселка. 76–80.
- Міцкевич, А. (1989). *Пан Тадеуш, або останній наїзд на Литву. Шляхетська історія 1811 і 1812 рр.* / переклад та передмова М. Рильського. У дванадцяти книгах, писана віршами з польської. Київ: Дніпро.
- Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь.

- Пилипчук, С. (2008). *Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Русалка Дністровая (1837). *Rutenische Volks-Lieber* / уряд. І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Шашкевич. У Будимі: письмом Корол. Всеучилища Пештанського.
- Спогади про Франка (2023). URL: <https://lib.if.ua/franko/1250963342.html>
- Франко, А. (1912). Григорій Ількевич як етнограф. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, Том СІХ, Кн. ІІІ, 91–122.
- Франко, І. (1898). Людові вірування на Підгір'ї / зібрав др. Іван Франко. *Етнографічний збірник*, Т. 5. Львів: Накладом товариства імени Шевченка, 160–218.
- Франко, І. (1979). *Зібрання творів у 50-ти томах. Повісті та оповідання (1892–1896)*. Київ: Наукова думка.
- Франко, І. (2021). *Галицько-руські народні приповідки* / упор. С. Пилипчук. Львів: ЛНУ Івана Франка.
- Як Іван водив Жидів на гриби у ставі потопив (1915). *Казки про жидів*. З друкарні «Свободи».
- Kolberg, O. (1882). *Pokucie. Obraz etnograficzny*. Tom I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882.
- Nowa księga przysłów I wyrażen przysłowiowych polskich* (1969). Т.1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. Т.1.

References

- Danylenko, L.(2022). Etymolohichni metamorfozy frazeolohizmu vyskochyty yak Pylyp z konopel: antroponim VS apeliatyv [Etymological metamorphoses of the phraseology to jump out like Philip from hemp: anthroponym VS appellative]. *Slavia Orientalis*. Tom LXXI, NR 2. 343-357 (in Ukrainian).
- Ivchenko, A. (1996). *Vyskochyv yak Pylyp z konopel. Ukrainska narodna frazeolohiia: arealy, etymolohiia* [He jumped out like Philip from hemp]. Kharkiv. 100-103 (in Ukrainian).
- Ilkevych, H. (1841). *Halytski pryprovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkevychem* [Galician fairy tales and riddles, collected by Hryhoriy Ilkevich]. Viden (in Ukrainian).
- Ilkevych, H. (2003). *Predysloviie. Halytski pryprovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkevychem* [Galician proverbs and riddles. Collected by Hryhoriy Ilkevich]. Lviv: LNU im. Ivana Franka (in Ukrainian).
- Kyrchiv, R. (1990). *Etnohrafichno-folklorystychna diialnist «Ruskoi triitsi»* [Ethnographic and folkloristic activities of the "Russian Trinity"]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Lytovski narodni kazky (1988) [Lithuanian folk tales] / uporiad. i perekl. z lytovskoi Olhy Hradauskenie. Zbirka kazok. Kyiv: Veselka. 76-80 (in Ukrainian).

- Mitskevych, A. (1989). *Pan Tadeush, abo ostannii naizd na Lytvu* [Mr. Tadeusz, or the last foray into Lithuania]. *Shliakhetska istoriia 1811 i 1812 rr. / pereklad ta peredmovna M. Rylskoho. U dvanadtsiaty knykhakh, pysana virshamy z polskoi*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
- Nomys, M. (1993). *Ukrainski prykazky, prysliv'ia i take inshe* [Ukrainian sayings, proverbs and so on]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Pylypchuk, S. (2008). *Halytsko-ruski narodni prypovidky: paremiologichno-paremiografichna kontseptsii Ivana Franka* [Galician-Russian folk tales: the paremiological and paremiographic concept of Ivan Franko]. Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian).
- Rusalka Dnistrovaia (1837) [Rusalka Dniester]. *Rutenische Volks-Lieber / uporiad. I. Vahylevych, Ya. Holovatskyi, M. Shashkevych. U Budymi: pismom Korol. Vseuchylyshcha Peshtanskoho* (in Ukrainian).
- Spohady pro Franka (2023) [Memories of Frank]. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250963342.html> (in Ukrainian).
- Franko, A. (1912). Hryhorii Ilkevych yak etnograf [Hryhoriy Ilkevich as an ethnographer]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*. Tom SIKh. Kn. III. Lviv. 91–122 (in Ukrainian).
- Franko, I. (2021). *Halytsko-ruski narodni prypovidky* [Galician-Russian folk tales] / upor. S. Pylypchuk. Lviv: LNU Ivana Franka.
- Franko, I. (1979). *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh. Povisti ta opovidannia (1892–1896)* [Collection of works in 50 volumes. Tales and stories]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Franko, I. (1898). *Liudovi viruvannia na Pidhir'i* [Folk beliefs in the Foothills] / zibrav dr. Ivan Franko. *Etnografichni zbirnyk*, T.5, Lviv: Nakladom tovarystva imeny Shevchenka. 160-218 (in Ukrainian).
- Yak Ivan vodyv Zhydiv na hryby u stavi potopyv (1915) [How Ivan led the Jews to the mushrooms in the pond and drowned them]. *Kazky pro zhydiv. Z drukarni «Svobody»* (in Ukrainian).
- Kolberg, O. (1882). *Pokucie. Obraz etnograficzny* [Pokucie. The image is ethnographic]. Tom I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882. (in Polish).
- Nowa księga przysłów I wyrażen przysłowiowych polskich* (1969) [Nowa księga przysłów I wyrażen przysłowiowych polskich]. T.1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. T.1. (in Polish).

Yaryna Shymkiv. From the history of the development of paremiology in Ukraine: studying the origins of proverbs in writings by Hryhoriy Ilkevych and Ivan Franko. The article is dedicated to the paremiological achievements of Hryhoriy Ilkevych and Ivan Franko. Hryhoriy Ilkevych is the compiler of the collection "Tales and Riddles from Halychyna" and the first folklorist who started commenting on proverbs. In addition to short explanatory notes aimed at interpreting

the "obscure" meaning of the proverb, Hryhoriy Ilkevych indicated the source of the origins of the mentioned text. In the comments, the researcher most often pointed to the connection between paroemias and the genre of fairy tales, as well as he identified that certain proverbs and sayings had emerged on the basis of the repertoire of fairy tales. Taking the experience of his predecessor into account, Ivan Franko claimed that the issue of the genesis of proverbs was perhaps the most difficult task of paremiology. That is why this topic became a fundamental point in his corpus "Ukrainian folk proverbs from Halychyna". Continuing the tradition of researching Ukrainian proverbs according to the source of their origin, the researcher especially focused on intergeneric mutual influences. He traced the basis of narrative units from another genre, since this particular scheme remained the least researched one in the general paradigm of paremic formation. Ivan Franko expanded the possibilities of the theoretical investigation of the origins of proverbs. In his collection, the researcher used numerous illustrations to represent the transformational stages through which the proverb passes. In this way, it is possible to trace how the process of shortening and reducing from a more voluminous genre to a laconic form of paroemias takes place. As a result, the newly formed nuclear expression ceases to undergo further formal changes and acquires the characteristics of a paremic genre. Taking into account the valuable achievements of Hryhoriy Ilkevych, Ivan Franko came to the conclusion: the proverb is a genetically heterogeneous genre, and its emergence is connected with direct verbal reflections on typical life situations, as well as it follows the reduction of voluminous literary pieces (stories, anecdotes, legends, fairy tales, etc.) to a laconic proverbial formula.

Key words: proverbial sayings, proverb, fairy tale, intergeneric transition, primary source of the genre, paroemias

---

Шимків Ярина Володимирівна – аспірантка кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси ЛНУ імені Івана Франка, молодший науковий співробітник по темі Іф-36Ф в ЛНУ імені Івана Франка, <https://orcid.org/0000-0002-8155-443X>; Yaryna_96@ukr.net